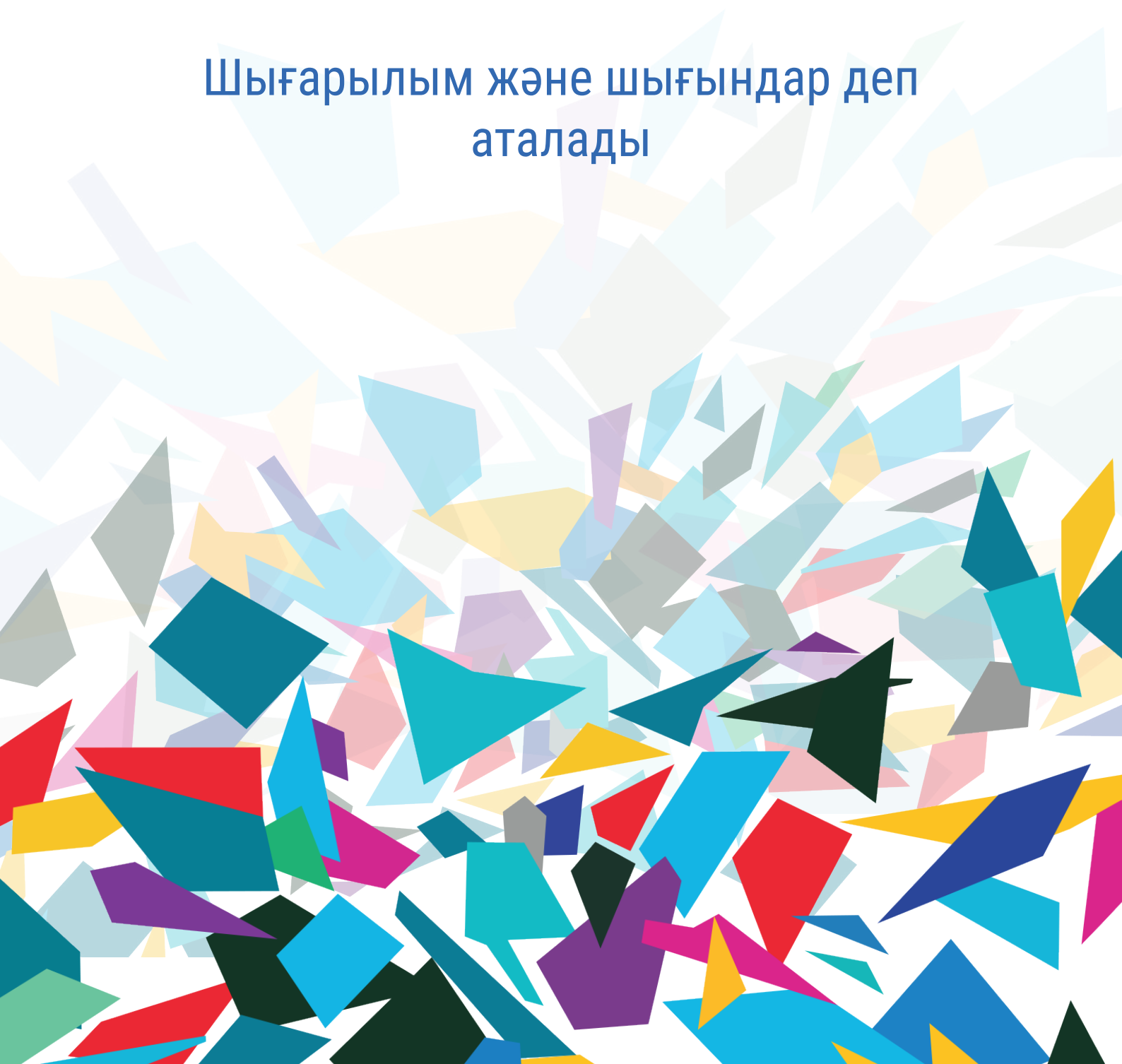

МИКРОЭКОНОМИКА

Шығарылым және шығындар деп
аталады

Мақсаты:

- Қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді өндірісті ажырату
- Кәсіпорының қысқа мерзімде өнім шығару мен жалданған еңбек күші арақатынасын түсіндіру.
- Кәсіпорынның өнімділігі мен қысқа мерзімді өндіріс шығындарының арасындағы байланысты түсіндіру және кәсіпорын өндірісіндегі қысқа мерзімді шығындарды анықтау.
- Кәсіпорын өнімділігі мен ұзақ мерзімді өндірістегі шығындар арасындағы байланысты түсіндіріп, ұзақ мерзімді кезеңде кәсіпорынның өндіріс шығындарын анықтау
- Қысқа мерзімді шығарылым және технологиялық шектеулер

Электр энергия тасымалдаушы және трикотаж бұйымдарын өндіруші кәсіпорындарының арасында қандай ортақ байланыс бар? Олар кез-келген, басқа да кәсіпорындар секілді өнімді қанша көлемде өндіру, қанша еңбек күшін жалдау және құрал-жабдықтардың қандай түрлерін қолдану керек деген мәселелерді шешуі тиіс. Кәсіпорындар мәселелердің шешімін қалай табады?

Біз осы тарауда осы сұрақтарға жауап береміз. Негізгі ойларды мүмкіндігінше анық түсіндіру үшін біз Campus Sweaters, Inc кәсіпорынының экономикалық шешімдеріне назар аударамыз. Бұл кәсіпорын өзінің экономикалық мәселелерін қалай шеше алатынын зерттеу, бізге басқа кәсіпорындар тап болатын мәселелердің айқын көрінісін береді.

Шешім қабылдау мерзімдерін қарастырсақ

Кәсіпорынды басқаратын адамдар көптеген шешімдер қабылдайды және олардың барлық шешімдері бір басты мақсатты қамтиды: пайданы максималдау. Бірақ барлық шешімдер бірдей маңызды емес. Кәсіпорынды алға жылжыту үшін кейбір шешімдер өте маңызды. Шешім жасалғаннан кейін, оны кері қайтарудың құны қымбат немесе тіпті мүмкін емес болады. Халық арасында «Айтылған сөз, атылған оқ, оны кері қайтара алмайсың» деген сөз бар ғой, шешімге де бұның қатысы бар. Егер маңызды шешім дұрыс болмаса, кәсіпорын сәтсіздікке ұшырауы мүмкін. Басқа маңызды емес шешімдер болса оларды өзгерту оңай, өйткені осы шешімдердің бірі дұрыс болмаса, кәсіпорын өз әрекетін өзгертіп маңызды емес шешімді тез қайта өзгертіп, аман қалуы мүмкін.

Кәсіпкер қабылдайтын ең үлкен шешім - бұл фирманы қандай салада құру. Көптеген кәсіпкерлер үшін бұл шешім олардың білімі мен мүдделеріне негізделген. Бірақ шешім пайданың жалпы түсім жалпы құнынан асып түседі деген перспективасына байланысты.

Өнім көлемі мен бағасы туралы шешімдер кәсіпорын жұмыс істейтін нарықтың түріне байланысты. Мінсіз бәсекелестік, монополистік бәсекелестік, олигополия және монополия-осының бәрі кәсіпорын алдына өзінің ерекше проблемаларын қояды. Қандай да бір өнімді қалай өндіру туралы шешімдер кәсіпорын жұмыс істейтін нарықтың түріне байланысты емес. Кез келген нарықта кәсіпорынның барлық түрлері өнімді қалай өндіру секілді ұқсас шешімдер қабылдайды.

Фирма шығарылым мен шығындар арасындағы арақатынасқа әсер ету үшін шешім қабылдай алатын іс-әрекеттер, оның әрекет етуді қалайтын мерзіміне байланысты. Ертең өндірістің деңгейін өзгертуді жоспарлап отырған фирмада оны алты айдан кейін немесе алты жылдан кейін өзгертуді жоспарлап отырған нұсқадан әлде қайда аз өнім шығарылымы жоспарланаты анық.

Фирманың табысы және оның шығындары туралы шешім арасындағы өзара байланысты зерттеу үшін, біз шешім қабылдаудың екі уақыт кезеңін ажыратамыз:

- Қысқа мерзімді
- Ұзақ мерзімді

Алдымен қысқа мерзімді кезеңді қарастырсақ

Қысқа мерзімді кезең - бұл өндірістің ең болмағанда бір факторының тіркелетін уақыт шеңбері. Көптеген фирмалар үшін капитал, жер және кәсіпкерлік өндірістің тұрақты факторлары, ал еңбек - өндірістің ауыспалы факторы болып табылады. Өндірістің тіркелген факторларын біз фирманың зауыты деп атаймыз: қысқа мерзімді перспективада фирманың зауыты бекітілген болады.

Мысалы, Campus Sweaters фирмасының зауыты – ол өз ғимараты және тігін машиналары, ал электр энергия өндіруші кәсіпорын үшін – ол ғимарат, компьютерлер, генераторлар және басқару жүйесі болып табылады.

Өнім шығаруды қысқа мерзімді кезеңде ұлғайтуы үшін, фирма әдетте еңбек болып табылатын ауыспалы

өндіріс факторының санын арттыруы тиіс. Сондықтан, көп өнім өндіру үшін, Campus Sweaters фирмасы көп еңбек күшін жалдауы және олардың тігін машиналарында күніне көп сағат жұмыс істеуі керек. Осыған ұқсас, электр энергетикалық компания көп жұмыс күшін жалдауы және генераторларды күніне бір сағаттан көп пайдалануы тиіс.

Қысқа мерзімді шешімдерді өзгерту оңай болып келеді. Фирма қысқа мерзімді перспективада, еңбек күшін жалдау арқылы, өзінің өндірісін арттыра немесе азайта алады.

Ал Ұзақ мерзімді кезенді қарастырсақ

Ұзақ мерзімді кезең - бұл өндірістің барлық факторларының санын өзгертуге болатын уақыт шеңбері. Яғни, ұзақ мерзімді кезеңде фирма өз зауытын өзгерте алатын кезең.

Ұзақ мерзімді кезеңде өнім шығаруды арттыру үшін фирма өз зауытын, сондай-ақ ол жалдайтын еңбек күшін өзгерте алады. Campus Sweaters фирмасы көп тігін машиналарын орнату, машинаның жаңа түрін пайдалану, оны басқаруды қайта құру немесе одан да көп еңбек жалдау деген шешімдерді қабылдай алады. Ұзақ мерзімді шешімдерді өзгерту оңай емес. Зауыт шешім қабылдағаннан кейін, фирма әдетте біраз уақыт бойы өмір сүруі керек. Түскен күн фирманың ағымдағы шешімдеріне қатысы жоқ. Оның ағымдағы шешімдеріне әсер ететін жалғыз шығындар - бұл оның еңбек шығындарын өзгерте алатын қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді шығындар.

Қысқа мерзімді кезеңдегі технологиялық шектеулерге тоқталсақ

Қысқа мерзімді кезеңде өнім шығаруды арттыру үшін фирма пайдаланылатын жұмыс күшінің санын арттыруы тиіс. Біз өзара байланысты үш ұғымның көмегімен жұмыс істейтін еңбек өнімділігі мен өнім көлемі арасындағы байланысты сипаттаймыз:

1. Жалпы өнім
2. Шекті өнім
3. Орташа өнім

Бұл өнімдер концепцияларын өнім кесте, график немесе өнім қисығымен суреттеуге болады. Алдымен өнім кестесін қарастырайық.

бір күн ішіндегі		Жалпы өнім	Шекті өнім	Орташа өнім
	Еңбек		(Свитер)	
A	0	04	
B	1	46	4.00
C	2	103	5.00
D	3	132	4.33
E	4	151	3.75
F	5	16		3.20

Кестеде Campus Sweaters фирмасының жалпы, шекті және орташа өнімін сипаттайтын кейбір деректер келтірілген. Сандар бізге фирма көп қызметкерлерді жалдаған кезде свитерлер көлемі артатынын көрсетеді. Сондай-ақ, фирманың еңбек өнімділігі туралы ақпарат келтірілген.

Алдымен «Еңбек» және «жалпы өнім» деп аталатын бағаналарға назар аударайық. Еңбектің жалпы өнімі - бұл берілген еңбек күшінің шығаратын ең жоғары өнім көлемі. Мысалы, 1 қызметкер жұмыс істеген кезде, жалпы өнім күніне 4 свитер, ал 2 қызметкер жұмыс істеген кезде, жалпы өнім күніне 10 свитерді құрайды. Әрбір еңбек күшінің ұлғаюы жалпы өнімді арттыратынын байқауға болады.

Еңбектің шекті өнімі - бұл барлық қалған шығындарды сақтай отырып, бір бірлікке жұмыспен қамтылған еңбек күшінің артуы нәтижесінде болатын жалпы өнімнің артуы. Мысалы, кестеде Campus Sweaters фирмасы 2-ден 3-ке дейін жұмысбастылықты арттырғанда, өз капиталын өзгертпесе, үшінші жұмысшының шекті өнімі 3—ті құрайды - жалпы өнім 10-нан 13-ке дейін өседі.

Еңбектің орташа өнімі қызметкерлердің өнімділігінің орташа көлемін көрсетеді. Орташа еңбек өнімі жұмыспен қамтылған еңбек санына бөлінген жалпы өнімге тең. Мысалы, кестеде 3 жұмыс орнының

орташа өнімі бір жұмысшыға 4,33 свитерді құрайды-күніне шығарылатын 13 свитерді 3 жұмысшыға бөлгендегі көрсеткіш келтірілген.

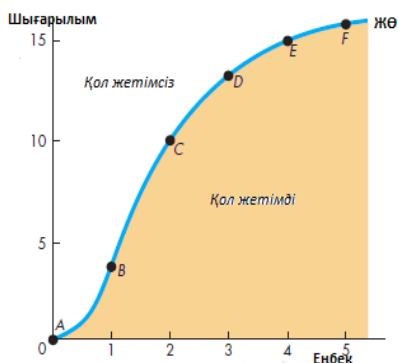
Егер сіз кестедегі мәліметтерге мұқият қарасаңыз, кейбір экономикалық заңдылықтарды көре аласыз. Campus Sweaters фирмасы көп еңбек күшін жалдайды, ең алдымен шекті өнім артады, содан кейін азаяды. Мысалы, шекті өнім бірінші қызметкер үшін күніне 4 свитерге, екінші қызметкер үшін күніне 6 свитерге дейін артады, содан кейін үшінші қызметкер үшін күніне 3 свитерге дейін азаяды.

Орташа өнім алдымен өседі, содан кейін азаяды. Өнім қисығына қарап, жалданған Еңбек күші мен өнімнің үш тұжырымдамасының арасындағы өзара байланысты анық көруге болады.

Өнім қисықтарын қарастырсақ

Өнім қисықтары-бұл тек қана үш өнім тұжырымдамасы арасындағы қарым-қатынас графигі. Олар жалпы, шекті және орташа өнімнің еңбек күшінің өзгеруіне қарай өзгеретінін көрсетеді. Сондай-ақ, үш ұғымның қатынастарын көрсетеді. Экраннан Өнімнің қисығын көрейік.

Жалпы өнім қисығы (ЖӨ)

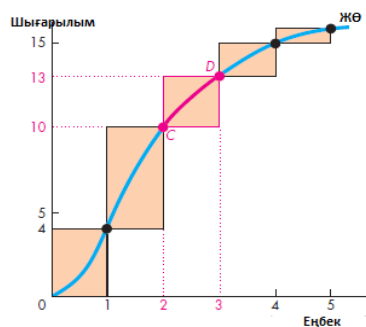

Суретте Campus Sweaters фирмасының жалпы өнім қисығы бейнеленген. А-Ғ нүктелері алдында көрсетілген кестедегі А-Ғ жолдарына сәйкес келеді. Жалпы өнімнің барлық қисығын көрсету үшін, біз жұмыс күшін күндермен емес, сағат бойынша өзгертеміз.

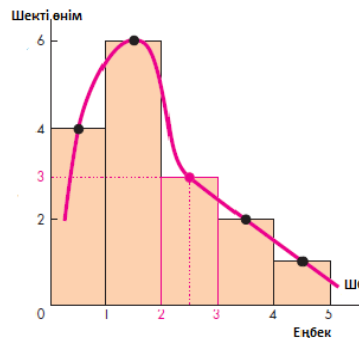
Жалпы өнім қисығының пішініне назар аударыңыз. Еңбектің күніне нөлден 5-ке дейін ұлғаюына қарай қисық неғұрлым тік болады.

Жалпы өнімнің қисығы өндірістік мүмкіндіктер шекарасына ұқсас. Ол қол жетімді өнім деңгейін қол жетімсіз деңгейден ажыратады. Қисықтан жоғары жатқан барлық нүктелер қол жетімсіз. Қисықтан төмен боялған аймақта нүктелер қол жеткізуге болатын өнім деңгейін көрсетеді, бірақ олар тиімсіз, өйткені олар осы өнімді өндіру үшін еңбекті қажетінен аса көп тұтынады. Жалпы өнім қисығындағы нүктелері ғана технологиялық тиімді болады.

Шекті өнім қисығы(ШӨ)

(а) Жалпы өнім

(b) Шекті өнім

Келесі экрандағы суретте Campus Sweaters фирмасы еңбегінің шекті өнімі бейнеленген. Бірінші сурет

өнімінің жалпы қисығын, ал екінші сурет бөлігі шекті өнімнің қисығын көрсетеді.

Бірінші сурет (а) бөлігінде қызғылт сары жолақтар еңбектің шекті өнімін бейнелейді. Планканың биіктігі шекті өнімді өлшейді. Шекті өнім жалпы өнімнің қисығының көлбеуімен өлшенеді. Еңбек күшінің бір бірлікке өсуі – мысалы, 2-ден 3-ке дейін-еңбек өнімділігін 10-нан 13-ке дейін арттырады, сондықтан С нүктесінен D нүктесіне дейін еніс бір қосымша қызметкерге 3 свитерді құрайды.

Еңбек көлемін ең төмен болатын ықтимал бірліктерімен қайта өзгерте отырып, біз екінші (б) суретте көрсетілген шекті өнімнің қисығын сала аламыз. Бұл қисықтың биіктігі нүктедегі жалпы өнім қисығының көлбеуін өлшейді. Суреттің (а) бөлігі қызметкерлердің 2-ден 3-ке дейін ұлғаюы еңбек өнімділігін 10-нан 13-ке дейін ұлғайтатынын көрсетеді яғни 3-ке артады. Шекті өнімнің 3-ке дейін артуы (б) суретіндегі у осінде пайда болады. Біз бұл шекті өнімді 2 мен 3 қызметкерлердің арасындағы орта нүктеден жасаймыз. Екінші (б) суреттегі шекті өнім қисығы қызметкерлер көлемі 1,5 болған кезде шыңына жететіне назар аударыңыз, өйткені осы сәтте шекті өнім қосымша қызметкер бірлігіне 6 свитерді құрайды. Жалпы өнімнің қисығы ең тік болып табылады, өйткені еңбек күші 1 қызметкерден 2 қызметкерге дейін артады.

Жалпы өнім мен шекті өнім қисықтары фирмалар мен тауарлар түрлерімен ерекшеленеді. Бірақ қисық өнімнің нысандары ұқсас, себебі әрбір өндірістік процесстің екі ерекшелігі бар:

- Бастапқы кезеңде шекті пайданы арттыру
- Соңғы кезеңде шекті табыстылықты азайту

Шекті пайданың артуы қосымша еңбектің шекті өнімі алдыңғы еңбектің шекті өнімінен асып кеткен кезде жүзеге асырылады. Шекті қайтарымның ұлғаюы өндірістік үдерісте еңбектің мамандануы мен бөлінуінің күшеюі нәтижесінде болады.

Мысалы, егер Campus Sweaters фирмасының бір жұмысшысы жұмыс істесе, бұл адам свитерлерді өндірудің барлық аспектілерін: тігін машиналарын іске қосуды, сынықтарды түзетуді, свитерлерді орау және таратуды, жүннің түрі мен түсін сатып алуды және тексеруді үйренуі керек. Бұл міндеттерді бір адам орындауы тиіс.

Егер Campus Sweaters фирмасы екінші адамды жалдаса, екі қызметкер өндірістік процесстің әртүрлі бөліктерінде мамандануы мүмкін және бір қызметкерден екі есе артық өндіре алады. Екінші жұмыс орнының шекті өнімі бірінші жұмыс орнының шекті өнімінен артық. Шекті табыс өседі.

Өндірістік үдерістердің көпшілігінде бастапқыда шекті пайданың өсуі байқалады, бірақ барлық өндірістік процестер ақырында шекті пайданың төмендеу нүктесіне жетеді. Қосымша еңбектің шекті өнімі алдыңғы еңбектің шекті өнімінен кем болғанда шекті қайтарымдылықтың азаюы жүреді.

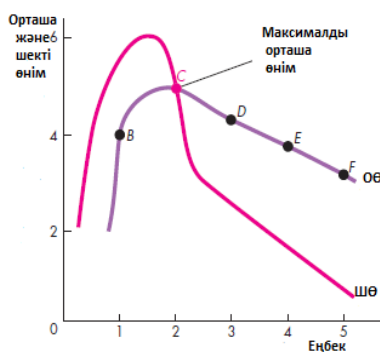
Шекті пайданың азаюы жұмыскерлердің бір капиталды көп қолданудан және ортақ кеңістікте жұмыс істейтіндіктен болады. Неғұрлым қызметкерлер көбейген сайын, соғұрлым қосымша қызметкерлер жұмыс жемісін төмендетеді.

Мысалы, егер Campus Sweaters фирмасы үшінші қызметкерді жалдаса, өнімділік артады, бірақ екіншісін жалдағаннан аса қатты емес. Бұл жағдайда, екі қызметкерлерді жалдағаннан барлық мамандану мен еңбек бөлінісінен пайда таусылады. Үшінші қызметкерді жалдай отырып, фабрика көп свитер шығарады, бірақ жабдық өз шегіне жақын пайдаланылады.

Шекті қайтарымның азаюы кең таралғандығы соншалықты, ол «заң» мәртебесіне жеткен.

Кемімелі шекті қайтарым заңы бойынша басқа ресурстардың тұрақты көлемдерімен айнымалы ресурсты пайдаланған кезде айнымалы ресурстың шекті өнімі соңында азаяды.

Орташа өнім қисығы (ОӨ)

Суретте свитерлерді пайдалану нәтижесінде алынған орташа еңбек өнімі және орташа өнім мен шекті өнім арасындағы өзара байланыс көрсетілген. Өнімнің орташа қисығындағы В-Е нүктелері тақырыптың басында көрсетілген кестедегі жолдарға сәйкес келеді. Орташа өнім еңбектің 1-ден 2-ге дейінгі мәнінде артады (С нүктесінде ең жоғары мәнге ие болады), бірақ одан кейін азаяды, өйткені көп жұмысшылар бос емес. Орташа өнім және шекті өнім тең болған кезде орташа өнім ең үлкен екенін де байқаймыз. Яғни шекті өнімнің қисығы ең жоғары орта өнімнің нүктесінде орташа өнімнің қисығын кесіп өтеді. Қызметкерлердің шекті өнімі орташа өнімнен асатын болса, орташа өнім артады, ал керісінше, шекті өнім орташа өнімнен аз болған кезде, орташа өнім азаяды.

Уақытқа (қысқа, немесе, ұзақ мерзімге сәйкес) және бәсеке жағдайларына байланысты, фирма өзінің стратегиясын тұжырымдайды.

Стратегия — бұл фирманың негізгі ұзақ мерзімді мақсаттары мен міндеттерін таңдау, іс-әрекеттер бағыттарын анықтап бекіту және мақсаттарға жетуге қажет ресурстарды бөліп орналастыру.

Стратегия екі типке бөлінеді:

- қорғаныстық;
- шабуылдық.

Қорғаныстық стратегиясының екі бағыты болады:

1. Имитациялық (еліктеу) стратегиясында бәсекелестердің ғылыми-техникалық жетістіктерін пайдалану арқылы жаңалықтар енгізуден туатын қауіп-қатерліктерді азайтуға назар аударылады. Фирма нарықты үнемі байқап отырады, жаңа өнім пайда болуын күтіп отырады және ресурстарын ұқсас өнім, немесе, оның прототипін (түгі тұлға) өндіруге жұмылдырады.

2. Куту стратегиясы. Фирмалар осы стратегияны өзінің ұйғарымы бойынша осы нарықтан кетуді жоспарлағанда, немесе, басқа бәсекелес осы нарықта қолайлырақ орналасқанда, өз өндірісін жүргізу арқылы қолданады.

Шабуылдық стратегияның төрт бағыты болады:

1. Рационализациялау стратегиясы. Бұл жаңалықтар енгізу үшін ресурстардың өсуін талап етеді. Жаңа технологияға сынақ жүргізуге пайдаланатын венчурлік компанияларға қаржымен қолдау көрсетіледі.

2. Квотаны (шығаратын өнімнің санын) дифференциациялау стратегиясы. Бұның мақсаты — жоғары пайданы сақтап, фирма үшін нарықтың елеулі бөлігін қамту. Жоғары пайданың негізін тұрақты инвестициялар құрайды. Осының көмегімен фирма өз өнімінің бағасын төмендетіп, оған тұтынулық сұраныс ты өсіруді көздейді.

3. Инновациялық стратегия өнім мен қызметтердің жаңалануын, сонымен бірге негізгі қорлар өндірісінің жаңалануын және инновацияларды жаңа өнімдер мен технологияға енгізуді тілейді. Инновациялар өнімдік және технологиялық болып бөлінеді.

Өнімдік инновация жаңа өнім бағасын көтеру арқылы фирмаға өз пайдасын барынша көбейтуге мүмкіндік береді.

Технологиялық инновациялар өндірілген өнімнің өзіндік құнын төмендету арқылы және өнімнің сапасы өскенде, оның өзіндік құнының артық өсуіне жол бермей, пайданы барынша көбейтуге көмектеседі.

4. Нарықтық қуыстарды меңгеріп оларды толтыру стратегиясы. Бұл бағытты жүзеге асыру ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізумен, елеулі шығындар жасаумен және іскерлік тәуекелдікпен байланысты. Тәуекелдік — болжаумен және жоспармен қарастырылған шығындардың немесе табыс түспеуінің ықтималдығы. Тәуекелдіктің маңызды түрлері:

- өндірістік;
- коммерциялық;
- қаржылық;
- несиелік;
- проценттік.

Коммерциялық қатер - кәсіпкер сатып алған тауарлар мен қызметтерді өткізумен байланысты процестерде туады.

Қаржылық қауіп-қатер — қарызға алынған қаражаттар мен кәсіпорынның барлық қаржыларының арасындағы өзара байланыстан пайда болады.

Несиелік қауіп — қарыз алушының оны қайтара алмайтын мүмкіндіктің болуымен байланысты.

Проценттік қауіп-қатер — процент нормасының өсуіне байланысты, құнды қағаздың бағасының төмендеп кетуінің мүмкіндігімен байланысты болады.

Қауіп-қатерден сақтандыру келісімін жасағанда, сақтандыру компаниясы кәсіпкерге тәуекелге бел байлағаны үшін сыйлық төлейді. Мұның көлемі мүмкін болатын шығындар көлеміне тең бола алады. Сондықтан осындай тәуекелдіктің жөні бар деуге болады. Сақтандырылмаған қауіп-қатер (тәуекелдік) — фьючерстік келісім жасау арқылы, хеджирлендірумен (жеткізуші, немесе сатып алушы бағалардың ұнамсыз өзгерістерге ұшырау мүмкіндігінен сақтандырылады) және нарықтық операциялардың басқа да түрлерімен сақтандырылуға жатады.